

Metodologie pro Informační studia a knihovnictví 2

Modul 9:

Kvalitativní výzkumu - úvod

1. Teorie a kvalitativní výzkum

V tomto modulu si představíme některé obecné zásady pro interpretaci a vyhodnocování kvalitativních výzkumů. Než se dostaneme k tématu vyhodnocování, je dobré si připomenout charakteristiky kvalitativního zkoumání.

Teorie je systém pojmů a tvrzení, který umožňuje vysvětlit, pochopit a předvídat jevy a fenomény světa. Teorie můžeme rozlišit buď podle jejich předmětu (teorie fyzikální, psychologické, sociologické, pedagogické, případně teorie vytváření smyslu, teorie úzkosti z knihoven atd.) nebo podle dosahu. „Teorie s „malým dosahem“ se týkají pouze jednotlivých vztahů nebo událostí. Teorie „středního dosahu“ se vztahují k ohraničeným oblastem v sociálních vědách nebo mají časově-prostorové omezení. Jako „velké teorie“ nebo teorie „dalekého dosahu“ označujeme obecné, abstraktní teoretické konstrukce jako třeba symbolický interakcionismus nebo funkcionalismus.“ (Hendl 2005).

2. Kvalitativní výzkum a jeho charakteristiky

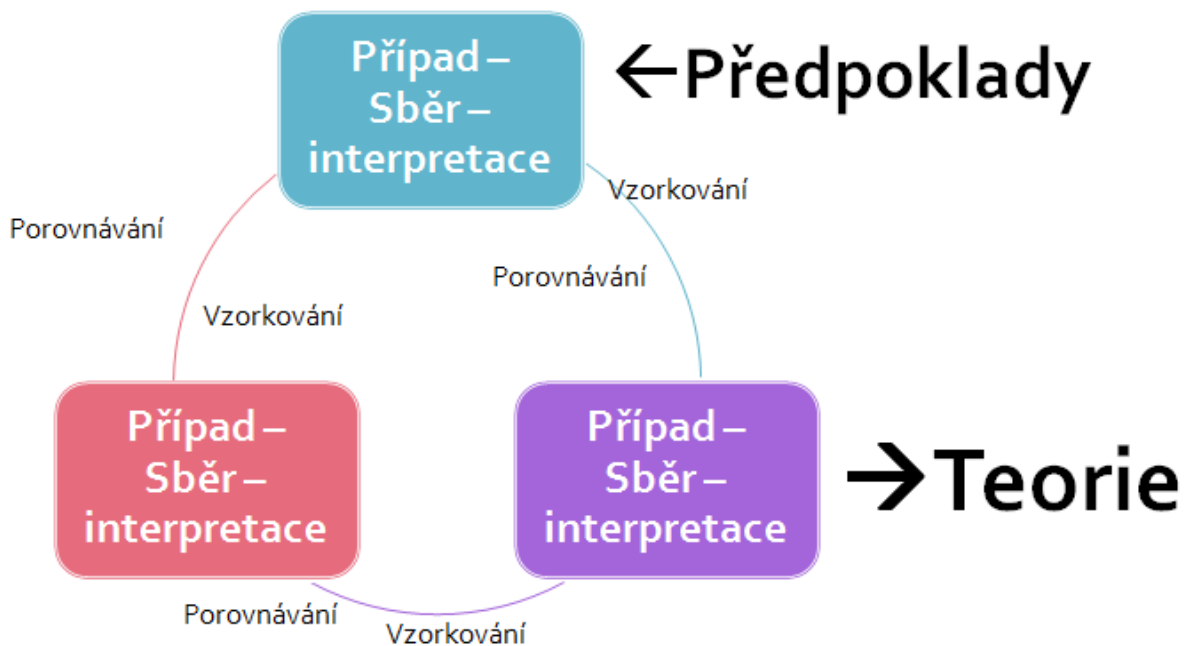
Základní charakteristiky kvalitativních výzkumů podle Creswella (2009):

- **Přirozené prostředí.** Výzkumníci zkoumají lidi v prostředí, ve kterém informanti zažívají zkoumané problémy/jevy. Interakce v přirozeném prostředí probíhají většinou tvář v tvář, participaci nejsou přenášeni nikam do laboratoře, prostředníkem mezi výzkumníkem a participantem není ani žádný nástroj (např. dotazník).
- **Hlavním výzkumným nástrojem je sám výzkumník.** Výzkumníci sbírají data o chování participantů prostřednictvím pozorování chování, studium dokumentů, hloubkové rozhovory. Mohou postupovat na základě určitého předem připraveného protokolu, ale jsou to výzkumníci, kdo řídí výzkum, nikoliv protokol.
- **Více zdrojů dat.** Kvalitativní výzkumníci využívají kombinace metod (studium dokumentů, rozhovory, pozorování...). Data jsou vyhodnocována napříč metodami, tvoří se kategorie.
- **Induktivní logika výzkumu.** Kvalitativní výzkumníci tvoří kategorie a kódy „zezdola nahoru“ – organizováním a kategorizováním pozorovaných jevů (kategorie nejsou předem dány, ale vyplývají ze zjištění výzkumníků).
- **Významy určují účastníci výzkumu.** Výzkumníkovi jde o to pochopit, jaké významy věcem a jevům přiřadí účastníci výzkumu, nikoliv o přiřazení „objektivních“ významů či významů, které najde výzkumník v literatuře.
- **Plán výzkumu se vyvíjí v průběhu zkoumání.** Na rozdíl od kvantitativního šetření, v kvalitativním výzkumu není plán sběru a analýzy dat předem znám. Rozhodnutí o

metodách sběru dat, počtu participantů atd. se může změnit v průběhu výzkumu ve chvíli, kdy narazíme na nové informace.

- **Role teorie.** Creswell zmiňuje „teoretické brýle“, kterými se výzkumníci dívají na realitu. Teorie nás vede k tomu, co pozorovat (např. generové, kulturní či třídní rozdíly).
- **Výzkum je interpretativní.** Spíše než o analýze dat hovoříme v kvalitativním výzkumu o interpretaci – interpretaci významů vytvářejí jak účastníci výzkumu, tak výzkumníci i čtenáři výzkumné zprávy. Všichni do svých interpretací vnášejí svůj pohled založený na „backgroundu“ – kultuře, osobní historii atd.
- **Holistický přístup.** V kvalitativním výzkumu jde o vytvoření komplexního obrazu studovaného problému. Jde se do hloubky, problém je zkoumán z mnoha perspektiv.

Připomeňme si i schéma procesu kvalitativního výzkumu:

Na jednoduchém schématu můžeme vidět, že kvalitativní výzkum je spíše cyklický proces, ve kterém se neustále rozhodujeme o vzorku, metodách sběru dat, počtu zkoumaných případů.

3. Strategie kvalitativního výzkumu

Různí autoři hovoří o různých strategiích, které se uplatňují v kvalitativním výzkumu. Klasické dělení, které vytvořil Tesch (1990), hovoří o několika desítkách druhů kvalitativních výzkumů:

- action research
- ethnographic content analysis
- interpretive interactionism
- case study
- interpretive human studies
- clinical research
- ethnography
- life history study
- cognitive anthropology
- ethnography of communication
- naturalistic inquiry
- collaborative enquiry
- oral history
- content analysis
- ethnomethodology
- panel research
- dialogical research
- ethnoscience
- participant observation
- conversation analysis
- experiential psychology
- participative research
- Delphi study
- field study
- phenomenography
- descriptive research
- focus group research
- phenomenology
- direct research
- grounded theory
- qualitative evaluation
- discourse analysis
- hermeneutics
- structural ethnography
- document study
- heuristic research
- symbolic interactionism
- ecological psychology
- holistic ethnography
- transcendental realism
- educational connoisseurship and criticism
- imaginal psychology
- intensive evaluation
- transformative research
- educational ethnography

Hrubší dělení Creswella (2007) zmiňuje pět základních přístupů ke kvalitativnímu výzkumu:

1. **narativní přístup,**
2. **fenomenologii,**
3. **etnografický přístup,**
4. **případové studie,**
5. **zakotvenou teorii.**

(Připomeňte si prezentaci z minulého semestru, kdy jsme si na příkladu teorie úzkosti z knihoven od Sharon Bostick demonstrovali rozdíly mezi jednotlivými přístupy).

V návrhu kvalitativního výzkumu by se mělo objevit, jakou výzkumnou strategii volíme (Creswell 2010):

- Jaký design výzkumu plánujeme? (např. narativní studii / fenomenologickou studii / etnografický přístup?)
- Jaké jsou charakteristiky tohoto přístupu? (Měli bychom čtenáře seznámit se strategií formou definice, využití atd.)
- Proč volíme tuto strategii? V návrhu bychom také měli povysvětlit, proč je tato strategie vhodná.
- Jak vybraná strategie ovlivní typ výzkumných otázek, způsob sběru dat, analýzu a interpretaci?

4. Role výzkumníka v kvalitativním výzkumu

V **kvantitativním výzkumu** je výzkumník jakoby neviditelný. Předpokládá se, že osoba výzkumníka nemůže nijak ovlivnit výsledná data ani jejich analýzu. V **kvalitativním výzkumu** je to jinak. Výzkumník je neoddělitelný od výzkumného přístupu, předpokládá se, že osoba výzkumníka zásadním způsobem ovlivňuje výzkum. Proto by ve zprávě o kvalitativním výzkumu měly zaznít i informace o samotném zkoumajícím:

- Jaké má výzkumník předchozí zkušenosti s tématem a vztah k tématu?
- Jaké má výzkumník vztahy s informanty a místem výzkumu?
- Jak probíhalo vyjednávání o výzkumu v daných podmínkách? Jaké prostředí bylo vybráno pro výzkum a proč? Jaké aktivity se děly po dobu výzkumu? Rušil výzkum tyto aktivity nebo probíhal na pozadí? Byly využity nějaké osoby (tzv. gatekeeperi) pro vstup do prostředí, seznámení se s informanty atd.?
- Jaké etické problémy mohly vyvstat během výzkumu?

5. Sběr dat

Data jsou v kvalitativním výzkumu získávána obvykle jednou ze základních metod:

1. **Pozorování** – základní způsoby pozorování se liší podle toho, zda účastníci výzkumu o pozorovateli ví a zda pozorovatel vstupuje do interakcí:
 - a. Úplný pozorovatel
 - b. Participant jako pozorovatel
 - c. Pozorovatel jako participant
 - d. Úplná participant
2. **Rozhovory**
 - a. Rozhovor tváří v tvář
 - b. Telefonický rozhovor
 - c. Mailový/chatový rozhovor atd.
 - d. Focus group (skupinový rozhovor)
3. **Studium dokumentů**
 - a. Veřejné dokumenty (noviny, kroniky, zápisy z jednání)
 - b. Soukromé dokumenty (deníky, korespondence...)
4. **Studium audiovizuálních materiálů**
 - a. Fotografie
 - b. Videozáznamy
 - c. Filmy
 - d. Umělecké objekty atd...

6. Výzkumné protokoly

V kvalitativním výzkumu hrají velkou roli tzv. **výzkumné protokoly**. Protokoly slouží k záznamu pozorování, rozhovorů atd. Především jsou záznamem o tom, jak probíhal výzkum – výzkumník si do nich zapisuje nejen přímou interakci s participanty, výsledky pozorování a odpovědi na jeho otázky v rozhovorech, ale především tzv. field notes – terénní poznámky:

- **Popisné poznámky** – jak vypadalo prostředí, kde se odehrával výzkum, jaké jsou charakteristiky participantů – věk, demografie, historie atd...
- **Reflexivní poznámky** – osobní myšlenky, spekulace, vztahy s participanty a vše, co by ze strany výzkumníka mohlo zasahovat do výzkumu.

7. Analýza a interpretace dat

Konečně se dostáváme k samotné **analýze kvalitativních dat**. Jak už byla výše řečeno, analýza kvalitativních dat je především **proces, který se vyvíjí spolu s výzkumem**. Sběr dat, reflexe výzkumných otázek, tvorba poznámek, analýza a interpretace probíhají zároveň – na základě probíhající analýzy a interpretace může dojít k rozhodnutí o dalším sběru dat či rozšíření základny účastníků.

Způsoby analýzy kvalitativních dat se mění podle výzkumné strategie. Creswell hovoří o několika způsobech:

- **Základním způsobem** je sběr a analýza kvalitativních dat, hledání perspektiv a témat a popis cca 4-5 témat, které se v analýze objeví.
- **Zakotvená teorie** jde dále než za tento jednoduchý způsob – postupuje v několika krocích: otevřené kódování, axiální kódování, selektivní kódování. Zakotvená teorie pracuje se třemi úrovněmi: datovými úryvky, které kóduje a kódy poté slučuje do kategorií.
- **Případové studie** a **etnografické výzkumy** využívají detailní popisy, které poté analyzují
- **Fenomenologické studie** hledají významové jednotky.
- **Narativní výzkum** využívá strategii převyprávění příběhů účastníků výzkumu prostřednictvím strukturálních nástrojů.

Creswell (2010) vizualizuje kvalitativní přístup k analýze dat jako soubor několika kroků (v praxi není posloupnost striktní, kroky mohou probíhat zároveň).

1. Syrová data

- Přepisy, poznámky, obrázky, field notes, veškeré materiály...

2. Organizace a příprava dat na analýzu

- Optická kontrola dat, přepisy, organizace dat dle typu atd.

3. Podívat se na všechna data

- Prvním krokem je získání obecného přehledu o všech datech - o hloubce, důvěryhodnosti, myšlenkách atd...

4. Kódování dat

- kódování je procedura, ve které jsou jednotlivé materiály označovány a kategorizovny do segmentů podle objevujících se témat, přístupů, opakujících se vzorců... Více ke kódování dále pod tabulkou.

5. Témata a popis

- Fáze popisu celého výzkumu: prostředí, ve kterém se výzkum odehrává, participant, události a aktivity probíhající počas výzkumu. Výběr **témat** či kategorií vyplývajících z kódování - tato témata jsou hlavním výstupem kvalitativního výzkumu (obvykle strukturují i výzkumnou zprávu tak, že tvoří podnadpisy k jednotlivým podkapitolám analýzy).

6. Vztahy mezi tématy

- Promyšlení, jak budou reprezentovány vztahy mezi tématy. Mohou být vloženy narativní pasáže, vizualizační techniky, tabulky, nákresy, mapy témat, modely...

7. Interpretace významů

- Finální krok analýzy. Vztažení výsledků analýzy k existujícímu předešlému výzkumu. Zasazení do kontextu. Srovnání s jinými přístupy a závěry. Formulace nových teorií nebo srovnání se stávajícími teoriemi.

Kódování dat je klíčovou procedurou v analýze a interpretaci kvalitativních dat. Tesch (1990) navrhuje postupovat v osmi krocích:

1. Udělat si celkový obrázek – nejprve si přečíst pečlivě všechny poznámky a přepisy.
2. Analyzovat jednotlivé dokumenty a ptát se „o čem to je?“ Zapisovat si na okraj poznámky.
3. Po analýze několika dokumentů vytvořit seznam všech témat, které se v poznámkách objevily. Kategorizovat podobná témata do jedné skupiny. Identifikovat hlavní témata, vedlejší a marginální témata.
4. Se seznamem témat se vrátit zpět k datům. Vzniklé kategorii používat jako kódy. Zjistit, zda tyto kódy „fungují“.
5. Promyslet, jak redukovat množství kódů – lze je sloučit do kategorií? Promyslet i vztahy mezi kategoriemi (lze vytvořit např. pojmové mapy).
6. Roztřídit data dle kódů a provést analýzu uvnitř jednotlivých kategorií.
7. Pokud je to nutné (kódy nejsou vhodně zvolené), překódovat soubor dat.

Pro účely kódování by si výzkumník měl zřídit kódovací knihu – tzv. codebook.

Kódovat lze systémem **tužka-papír**, ale i pro analýzu kvalitativních dat dnes existují nástroje a aplikace na PC. Nejznámějšími jsou pravděpodobně:

- [Atlas.ti](#)
- [RODA](#) (open source alternativa založená na jazyku R)
- [QDA Miner](#) (další free nástroj)
- MAXqda
- QSR NVivo
- HyperRESEARCH

8. Kvalita v kvalitativním výzkumu

Kvalita v kvantitativním výzkumu je posuzována obvykle dvěma ukazateli: validitou a reliabilitou. V kvalitativním výzkumu je situace obdobná (i když někteří autoři navrhují jiné ukazatele), odlišné jsou ale strategie, jakými se reliability a validity dosahuje:

Strategie pro zvyšování reliability výzkumu:

- Kontrola přepisů (nenastala někde chyba?)
- Kontrolou kódů (neposunul se význam kódů?)
- Kontrolou komunikace mezi kódy a výzkumníky v případě teamové práce

Strategie pro zvyšování validity výzkumu:

- Triangulace (kombinace výzkumných metod)

- Follow-up s participandy (předložení výsledků výzkumu účastníkům – odpovídá to jejich realitě?)
- Bohatý popis okolností výzkumu
- Osvětlení pohledů, které do studie vnáší sám výzkumník (reflexivní přístup)
- Peer-review (externí audit, expertní zhodnocení jiným odborníkem)